

A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903-1908)

jelige: edorwhat

Tartalomjegyzék

I. Előszó	3
II. Nagy-Britannia és a Balkán.....	3
III. A Balkan Committee	9
IV. A britek és a macedóniai reformok (1903-1908)	12
IV.a. Az Illés-napi felkelés és a mürzstegi reformok	12
IV.b. A Balkan Committee és a reformok (1903-1905)	16
IV.c. A Balkan Committee és a reformok (1906-1907)	21
IV.d. Edward Grey akciója és a macedóniai reformok vége (1908)	25
V. Összefoglalás.....	27
Bibliográfia	29
Mellékletek.....	33

Előszó

Dolgozatomban egy brit nyomásgyakorló-csoport, a *Balkan Committee* tevékenységét mutatom be a nagyhatalmak által megkísérelt macedóniai reformok (1903-1908) vizsgálatán keresztül. A Balkán puszkaporos hordójának számító *oszmán* Macedónia egy olyan soknemzetiségű terület volt, ahol a környező balkáni államok nemzeti aspirációi metszették egymást. Mivel a térségben az európai nagyhatalmak is szerteágazó érdekekkel rendelkeztek, az eseményeket Nagy-Britannia is élénk figyelemmel kísérte, mert azok befolyással voltak a korabeli nagyhatalmi politika dinamikájára is. A *Balkan Committee* tevékenységének lényege volt, hogy *tudatosan* a közvélemény homlokterébe állítsa a Balkánt, s jogot formáljon a brit külpolitikai döntéshozatali mechanizmusok befolyásolására.

Habár a macedón kérdés napjainkban is élénken foglalkoztatja a hazai és nemzetközi történetírást, magáról a reformokról és a *Balkan Committee* történetéről kevés munka született. Dolgozatomban primer források felhasználásával ennek pótlására teszek kísérletet. A *Committee*-ra vonatkozó források összegyűjtése igen komoly kihívást jelentett kutatásom számára. Elsősorban a korabeli sajtóban megjelent cikkek, a szervezet által publikált pamfletok és útleírások, valamint a brit parlament két házában elhangzó beszédek jegyzőkönyveinek anyagából kíséreltem meg képet alkotni a szervezet működéséről. Ehhez kapcsolódóan a londoni *The School of Slavonic and East European Studies* intézet levéltárában az Arthur Evans-kézirathagyaték áttekintését is elvégeztem. A macedóniai reformok, valamint a *Foreign Office* és a *Balkan Committee* közötti kapcsolatok feltárására a londoni *National Archives*ban folytattam kutatásokat, továbbá hasznosítottam különböző publikált dokumentum- és szöveggyűjteményeket.

Dolgozatomat három nagy szerkezeti egységre osztottam fel. Az első egységben Nagy-Britannia és a Balkán kapcsolódási pontjait, a britek Balkán-képének a fejlődését vázoltam fel. Ezt követően a *Balkan Committee* megalakulásának körülményeit, majd röviden a macedóniai reformokhoz vezető utat mutatom be. A tárgyalásban két periódusra bontva a *Balkan Committee* tevékenységét és a macedóniai reformok alakulását elemzem forrásaimra támaszkodva.

Nagy-Britannia és a Balkán

A brit Balkán-percepciók 19. századi alakulásában számos tényező játszott szerepet, melyek részben a térségbeli, valamint a világpolitikai brit stratégiai döntések és érdekek

tapasztalataiból eredtek. Ezzel párhuzamosan egy másik, sokkal összetettebb folyamatot is megfigyelhetünk. Ez alatt azt a mentális és ideológiai kontextust értem, amelynek keretében a kortársak értelmezték a Balkánt, annak eseményeit, népeit és kultúráját. A kulturálisan létrehozott és beágyazódott percepciók és sztereotípiák kétségtelenül hatással voltak a politikai, sőt a gazdasági cselekvésre is.¹ Ezek legjobb forrását a 19. századi angol utazásirodalom nyújtja. A kortárs útleírások adják az alapját a Balkánról felhalmozott tudásanyagnak, amely információgazdagságuk mellett számos sztereotípiát elterjedésének is forrásai voltak, főleg annak fényében, hogy a korabeli Nagy-Britanniában, a regény után az útleírás volt a legkelendőbb műfaj.² Ráadásul a térségre irányuló európai figyelem, valamint Nagy-Britannia egyre mélyebb belebonyolódása a térség ügyeibe egy széles információra-éhes közönséget biztosított, különösen a század második felében.³

Nagy-Britannia az ún. keleti kérdésen⁴ keresztül kapcsolódott a Balkánhoz, ahol ugyan nem rendelkezett olyan közvetlen érdekekkel, mint az Habsburg Monarchia vagy Oroszország, ám világpolitikai pozíciójából fakadóan jelenléte meghatározó volt. A britek két alapvető stratégiai érdek fölött őrkdtek a Földközi-tenger keleti medencéjében: a bécsi kongresszust (1815) követően kialakult hatalmi egyensúly fenntartásán és az Indiába vezető vízi utak kézben tartásán. A 19. század folyamán a brit stratégiai tényezőket a cári Oroszország veszélyeztette a legjobban. Az egymást követő nagy-britanniai kormányok ezért az Oszmán Birodalomra úgy tekintettek, mint egy ütközőzónára, az orosz terjeszkedést meggátoló akadályra, ami támogatást érdemel, függetlenül attól, hogyan bánik etnikai és vallási kisebbségeivel.⁵ Ugyanakkor a brit érdekek a keleti kérdésben földrajzilag nem voltak állandóak: míg kezdetben a tengerszorosok közvetlen védelme állt a középpontban, a század utolsó harmadában, olyan stratégiai pontok megszerzésével, mint Ciprus (1878), Egyiptom és a Szuezi-csatorna (1882), azok fontossága lecsökkent. Ez persze jelzi, hogy az oszmán stabilitásba vetett hit egyre inkább megingott, ugyanakkor az Oszmán Birodalom felbomlása, ahol minden nagyhatalom különböző mértékű, ám fontos érdekekkel rendelkezett, olyan nemzetközi problémát jelentett volna, amellyel egyik érdekelt fél sem igazán akart szembe

¹ D. Gürpınar: The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-Century British Discourses: Visions of the Turks, 'Young' and 'Old'. *British Journal of Middle Eastern Studies*. 2012/3. 347.

² M. Todorova: *Imagining the Balkans*. Oxford 2009. 89.

³ B. Jelavich: The British Traveller in the Balkans. The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces. *The Slavonic and East European Review*. No.33 1955. 397.

⁴ A keleti kérdéstről lásd: M. S. Anderson: *The Eastern Question 1774-1923*. London 1991., Bodnár E.: Orosz-osztrák együttműködés és vetélkedés a keleti kérdésben a 18. században és a 19. század első felében. *Világtörténet* 2006 tavasz-nyár 23-31. Nagy-Britannia szerepéről: G. D. Clayton: *Britain and the Eastern Question*. London 1971.

⁵ B. Destani – J. Tomas (eds.): *Albania's Greatest Friend: Aubrey Herbert and the Making of Modern Albania. Diaries and Papers 1904-1923*. London 2011. xxi.

nézni, s aminek egyoldalú megoldása valószínűleg európai háborúba torkollt volna (lásd a krími-háborút 1853-1856). Ebből fakadóan a nagyhatalmak, G. D. Clayton brit történész találó szavaival élve, úgy látták az Oszmán Birodalmat, hogy „bár bevallottan beteg, ám még mindig jobb így, mintha halott lenne”.⁶ A keleti kérdés és a körülötte tornyosuló problémák következményeivel tisztában voltak a kortársak is, ezért gondolom úgy, hogy ez az egyik olyan fontos tényező, amely meghatározta a brit Balkán-képet.

A stratégiai-politikai háttér mellett a brit percepciókat kulturális és ideológiai tényezők is befolyásolták. A felvilágosodás idejére Európa gazdasági, kulturális centruma Nyugat-Európába helyeződött át. A korszak gondolkodói két, egymást kiegészítő, s egyben szembeállítható földrajzi-kulturális egységet alkottak meg: Nyugat- és Kelet-Európát.⁷ Ezen két entitás szembeállítása révén vált megfogalmazhatóvá egy *civilizációs mérőskála*, amelynek tetején a nyugat-európai értékrendszer, avagy civilizáció állt, s amelynek ellenpólusa, a *visszamaradott* és *barbár* Kelet lett.⁸ Az Oszmán Birodalom hanyatlása nyilvánvaló volt a 18. századi kortársak számára, ami a percepciókban és toposzokban is változást eredményezett.⁹ A felvilágosodás alapeszményeinek, mint a *jó kormányzat*, a *törvények uralma*, az *egyén szabadsága*, nyugati mércével mért hiányát az Oszmán Birodalom *elmaradottságának*, *orientális despotizmusának*, *barbárságának* a bizonyítékként értelmezték a nyugati szemlélők.¹⁰

Miután a napóleoni háborúk összeurópai problémává emelték a keleti kérdést, Nagy-Britannia jelenléte a Földközi-tenger keleti medencéjében megerősödött. Az első konfliktus, ami a térségre irányította a brit figyelmet a görög szabadságharc (1821-1829) volt. Stratégiai érdekük miatt a nagyhatalmak aggódva, ám kezdetben távolról követték az eseményeket. Változást csak a török megszárlásokat kiváltó közfelháborodás és a nyugat-európai *philhellén* mozgalom tevékenysége hozott. A mozgalmat többek között olyanok képviselték, mint Byron és Shelley, akik a balkáni nemzeti küzdelmeket hosszú távon a *jó* és a *zsarnok* küzdelmeként abszolutizálták.¹¹ A *philhellének* a 19. századi görögökben az ókori görögök közvetlen leszármazottait vélték felfedezni, azonban a valóság sokszor nem felelt meg várakozásaiknak. A *philhellén* tapasztalat, amelyben a görögök olyan *nyugati* értékeit látták, mint a tanulásra és kereskedelemre való hajlandóság, a Nyugat-Európában lévő, polgárosodott görög kolóniákról

⁶ Clayton 1971. 10.

⁷ L. Wolf: *Inventing Eastern Europe*. Stanford 1994. 5.

⁸ Wolf 1994. 13.

⁹ A. Wheatcroft: *The Ottomans*. London 1993. 209.

¹⁰ A. Çirakman: From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks. *International Journal of Middle East Studies*. 2001/1. 58.

¹¹ V. Goldsworthy: *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*. London 2013. 45.

származott, amit kivetítettek az újkori Görögország lakóira.¹² A korabeli philhellén írók és történészek nemcsak felelevenítették a görög-török, jó-rossz, illetve keresztény-muszlim dichotómiákra építő sztereotípiákat, hanem egy igen modern szemlélettel aktualizálták ezeket: az ipari-kapitalista Nyugat állt szemben a passzív, kizsákmányolandó keleti piacokkal.¹³

A görög szabadságharcot követő időszak a Balkán-félszigeten viszonylag nyugodt periódust hozott, amelyet csak a krími-háború szakított félbe. Az oszmán viszonylatban kiegyensúlyozott időszak kedvezett a brit gazdasági befolyás megerősödésének, s alapvetően ez határozta meg e szűkebb periódus brit szemléletét is. Tehát, az Oszmán Birodalom nem csak egy stratégiai tényező volt az orosz előrenyomulással szemben, hanem a brit gazdaság szempontjából is fontos területté vált.¹⁴ Ez párosult azzal, hogy az Oszmán Birodalmon belül is megindult egy reform-folyamat, a *Tanzimat*,¹⁵ amely a külső szemlélőket arról győzte meg, hogy a birodalom keresztény alattvalóinak helyzete jelentősen javulni fog, ami hozzájárulhat az oszmán állam stabilizálódásához is. A britek közül is sokan vélték úgy, hogy a reformok hosszú távúsága és morális alapja valóban pozitív változást hozhat.¹⁶

Az 1860-1870-es évek eseményei a brit percepciók fókuszának változását hozták, amelynek több oka is volt. Egyrészt az oszmán reform kifulladás az 1870-es évekre, sőt, maga az állam pénzügyi csőd közeli állapotban állt, ami a nyugati hitelezők szemében korántsem volt biztató. Ezzel szoros összefüggésben a brit liberális értelmiségben végbement egy generáció-váltás, akikből hiányzott már a krími tapasztalat, s az oszmán reformok sikertelenségét korántsem nézték olyan eltűrően. Másfelől, a brit érdeklődés középpontjába, a görögök és oszmánok után, a délszlávok kerültek.¹⁷ Miliori olasz történész szerint ráadásul a délszlávok iránti érdeklődés kezdete egybe esett a modern brit nemzetfelfogás fogalmának kifejeződésével.¹⁸ Ennek a percepció-s-cézúrának a jól megragadható pontja a nagy keleti válság (1875-1878) időszaka. A szakirodalom William E. Gladstone tevékenységét tartja

¹² M. Miliori: Ambiguous Partisanship. Philhellenism, Turkophilia and Balkanology in XIXth century Britain. *Balkanologie* 2002/1-2. 133. Úgy gondolom tanulságos, hogy a kortárs görögök (és a bajor származású királyi udvar) mennyire más kontextusban értelmezték az antik örökséget, mennyire más önképük volt. Lásd: K. Nakos: The Role of the Age of Antiquity in the First Years of the Young Modern Greek State (1830-1850). In: L. Horváth (ed.): *Investigatio Fontium*. Budapest 2014. 171-179.

¹³ Miliori 2002. 135.

¹⁴ A korszak szemléletét tükröző munkára lásd: D. Urquhart: *Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade*. London 1833. Nagy-Britannia 1838-ban szerzett különösen kedvező gazdasági jogokat (kapituláció) az Oszmán Birodalomban.

¹⁵ A korabeli oszmán politikai terminológiában a *tanzimat* nem reformot, hanem az oszmán államapparátus és infrastruktúrájának átszervezését jelentette. Az oszmán uralom alatt élő keresztények jogaira vonatkozó *reformot* az *islahat* szó jelölte. A fogalmi tisztázatlanság súlyos félreértéseket okozott az oszmánok és a nyugat-európai szemlélők között. Lásd: Gürpınar 2012. 356-357.

¹⁶ Gürpınar 2012. 349.

¹⁷ Todorova 2009. 98.

¹⁸ Miliori 2002. 128. és 143.

döntő fontosságúnak a folyamatban. A válság idején kitört bolgár lázadást az oszmán katonaság és irreguláris csapatok (*bashi-bazouks*) olyan kegyetlenséggel fojtották el, hogy a nyugat-európai közvélemény élénken tiltakozni kezdett ezek ellen. Nagy-Britanniában Gladstone az 1876-os *Bulgarian Horrors and the Question of the East* című pamfletjében fejtette ki ezzel kapcsolatos nézeteit, amivel lényegében a Disraeli-kormány törökbarát politikáját kárhoztatta és amely a viktoriánus Anglia legnagyobb társadalmi vitáját gerjesztette a külügyekről.¹⁹ Az ő érdeme, hogy a szigetországban elkezdtek megkérdőjelezni azt a külpolitikai elvet, miszerint a brit érdekeket a térségben csak az oszmánok révén lehet megvédeni.²⁰ Gladstone keleti kérdés olvasata a tekintetben is új volt, hogy morális alapelveket épített bele, azaz, a nagyhatalmak erkölcsi felelősségének tekintette, hogy az oszmán uralom alatt élő keresztényeket felszabadítsák.

Habár a brit kormány hivatalosan nem változtatott törökbarát-politikáján, amely döntően a brit-orosz viszony függvényében alakult, egyre több kétkedő hang merült fel a *Foreign Office*-on belül is az oszmánok hatékonyságával szemben.²¹ Másrésről a nyilvánosságban megindult egy olyan diskurzus, amely a *törökök által elnyomott kis nemzetekkel* szimpatizált, s mind a közvéleményt, mind a politikai döntéshozatalt az érdekekben való fellépésről próbálta meggyőzni. A nagy keleti válság és az azt követő időszak döntő fontosságú volt a tárgyalásban vizsgált *Balkan Committee* tagjaira nézve, hiszen többségük ekkor és ebben a szellemi atmoszférában szocializálódott.

1878 után Délkelet-Európa politikai térképe mozaikszerű új entitásokat mutatott, amelyre a brit közvélemény korántsem egységesen és egyidejűleg reflektált. Egyrésről megindult az információgyűjtés újabb hulláma, új tudományos munkák és útleírások születtek, amelyek immár nem az európai-Törökországhoz tartozó területeket, hanem az új politikai határok mentén létrejövő független államokat írták le. A brit közgondolkodásban a Balkán, mint olyan, továbbra is a Kelet részét képezte, azon belüli külön entitás volt, sajátos jegyekkel, mint *kegyetlenség, durvaság, kiszámíthatatlanság*.²² A 19. században nagy népszerűségnek örvendő útleírásban, az *Eothen*-ben Alexander Kinglake azt írja, amikor Zimonynál átlépte a határt, úgy érezte egy teljesen más civilizáció területére ért, „maga

¹⁹ E. Michail: *The British and the Balkans. Forming Images of Foreign Lands, 1900-1950*. London 2013. 4. A vita belpolitikai vonatkozásáról lásd: R. Shannon: *Gladstone and the Bulgarian Agitation in 1876*. London 1963.

²⁰ V. Drapac: *Constructing Yugoslavia. A Transnational History*. London 2010. 32.

²¹ A konzervatív Lord Salisbury az 1885-ös bolgár válság után, amikor a bolgár-orosz viszony mélypontra került, arra a következtetésre jutott, hogy stabil nemzetállamok teremtménye a Balkánon hatékonyabb gátja lehetne az orosz befolyás terjeszkedésének, mint a rogyadozó oszmán állam. Clayton 1971. 181.

²² Todorova 2009. 119.

mögött hagyta Európát”.²³ Másrészt a britek többsége számára a Balkán továbbra is egy olyan színtér maradt, ahol csupán „törökök (mind muszlimok és rosszak) és macedóniaiak (keresztények és erényesek) laknak”.²⁴ A térség csak az I. világháború alatt vált ismertebbé a szélesebb brit társadalmi rétegek számára, amikor több ezer brit katona szolgált a balkáni fronton.²⁵

Mivel a korszak tudományos munkái és útleírásai súlyozottan hozzájárultak a Balkán-kép formálódásához, érdemes röviden megvizsgálni, hogy ezek milyen társadalmi réteg perspektíváját tükrözték. Az utazók nagy többsége a felső-közép osztályhoz, sőt gyakran a brit arisztokráciához tartozott, így szemléletüket alapvetően határozták meg a viktoriánus kor értékei, mint a haladásba vetett hit, a patriotizmus, vagy a keresztényi áhítat.²⁶ Emellett számos egyéb jegyekkel egészül ki narratívájuk. A 19. század utolsó harmadában népszerűvé váló faji gondolkodás számos (liberális) szerzőnél megjelenik explicit és implicit módon egyaránt. Ez korántsem jelenti, hogy a művek rasszista jellegűek, hanem azt, hogy szerzőik az egyes népeket jellegzetes, fizikai-szellemi karakterjegyekkel ruházták fel, amivel osztályozták és hierarchiába rendezték őket, nem utolsósorban pedig számos sztereotípiát elterjesztőivé váltak. Ez a faji klasszifikáció nagyban összecseng a korszak brit nemzetről alkotott történeti felfogásával, amelyben a nemzet tagjai közös *faji, nyelvi, intézményi és vallási* gyökerekkel rendelkeznek.²⁷

A röviden felvázolt tudás felhalmozódási folyamat döntő fontosságú a *Balkan Committee* tevékenységének megértésében: a szervezet szintetizálta a Balkánról felhalmozott brit tudásanyagot és a korszak liberális értékrendje szerint kontextualizálta azt. A korabeli utazók, de a *Committee* tagjai is, annak ellenére, hogy liberálisként szinte rajongással követték a balkáni nemzeti küzdelmeket, a nagyhatalmi beavatkozásokat pedig humanitárius élel

²³ A. W. Kinglake: *Eothen*. London 1845. 1. „I had come, as it were, to the end of this wheel-going Europe, and now my eyes would see the Splendour and Havoc of the East” vö. E. Durham: *The Burden of the Balkans*. London 1905. 110. „The soft Servian accent rang familiarly in my ears, West Europe faded away like a dream, and I plunged into the Near East and the whirlpool of international politics.”

²⁴ Durham 1905. vii.

²⁵ Michail 2013. 69.

²⁶ S. Markovich: *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903-1906*. Paris 2000. 34.

²⁷ C. J. W. Parker: The Failure of Liberal Racialism: The Racial Ideas of E. A. Freeman. *The Historical Journal* 1981/4. 828. Freeman munkássága azért is fontos, mert egyrészt részt vett Gladstone oldalán a Disraeli elleni kampányban, valamint családi kapcsolatok révén közvetetten kapcsolódott a *Balkan Committee*-hez. Veje, Arthur Evans fontos pozíciót töltött be a *Committee*-ben és apósa nézetei valószínűsíthetően hatottak rá. Mark Mazower ezt a következőképp fogalmazta meg: „A viktoriánus kori *antropológia* [kiemelés tőlem –B.B.] felfogása arra bátorította a külföldieket, hogy a jellemet, az öltözetet, az ábrázatot [physiognomy], valamint a fizikai szépséget vagy csúfságot nem az egyén tulajdonságainak, hanem egy faj attribútumainak tekintse.” M. Mazower: *Salonica. City of Ghosts*. New York 2005. 256.

tüntették fel, alapvetően azt a gondolatot, hogy a Balkánon szükség van valamilyen külső hatalomra, nem kérdőjelezték meg.²⁸

A Balkan Committee

Mielőtt rátérnék a *Balkan Committee* kezdeti tevékenységének bemutatására, érdemes röviden összefoglalni, hogy alapítója, Noel Buxton, milyen személyes impulzusok és kapcsolati háló révén határozta el magát a lobbicsoport megalapítása mellett. Buxton egy hagyományosan *whig* családban született 1869-ben, amely környezet alapjaiban meghatározta későbbi nézeteit. Apai ágon dédapja Thomas Fowell Buxton a brit abolitionista mozgalom meghatározó alakja volt, aki még a *The Liberator* becenevet is elnyerte.²⁹ Ez a *családtörténeti örökség* nagyban hatott az ifjú Noelre. Édesapja, Fowell, szörnyülködve nézte a Disraeli-kormány törökbarát politikáját a nagy keleti válság idején, egyértelműen Gladstone támogatói közé tartozott. Édesanyja, Victoria mélyen vallásos volt, bár gyermekei nevelésében nem alkalmazott bigott eszközöket. Buxton *Eton*-ban tanult és itt történt életében egy vallásos fordulat 1885-ben.³⁰ Ekkor ismerkedett meg Charles Gore-ral, a későbbi westminsteri kanonokkal, aki később szintén a *Balkan Committee* tagja lett. Ebben az időben formálódott ki szociális érzékenysége is, aktívan részt vett a városi szegénység életének tanulmányozásában és megsegítésében. Ezen munka során került be egy fiatalokból álló, szociálisan érzékeny, liberális társaságba, amelyet Charles Masterman hozott össze. A csoport egy könyvet is megjelentetett, *The Heart of the Empire* címmel, olyan szerzőgárdával, mint Masterman, Buxton, George Trevelyan, Reginald Bray, F. W. Lawrence, valamint a későbbi neves angol történész G. P. Gooch.³¹

Az etoni tanulmányok után Buxton világ körüli útra indult, de a Balkánon csak 1899-ben járt először orvosa tanácsára.³² Életrajzírója, Mosa Anderson szerint az utazás Macedónián keresztül rádöbbsentette, hogy az ott élőket mennyire elnyomják.³³ McCormick szerint az utazást követően Buxton négy évet fordított a balkáni ügyek mélyebb

²⁸ A. Hammond: The Uses of Balkanism: Representation and Power in British Travel Writing 1850-1914. *The Slavonic and East European Review*, 2004/3. 603-604. vö. J. S. Mill: A nemzetiségről, a képviseleti kormányhozi viszonyában. *Regio* 2005/4.

²⁹ M. Anderson: *Noel Buxton. A life*. London 1952. 17-21.

³⁰ Anderson 1952. 25.

³¹ Uo. 31.

³² N. Buxton: *Travels and Reflections*. London 1929. 49. Buxton művében a Balkánon tett látogatásáról elég általánosságokban ír, csupán a legtöbb utazó által felvázolt toposzok jelennek meg, mint *középkori viszonyok, jó keresztények, korrupt muszlimok, vad albánok*. Macedóniáról, az ottani viszonyokról szinte nem ír semmit, ami érthetetlen az életút tükrében.

³³ Anderson 1952. 33.

megismerésére, miután testvérével, Charles Roden Buxtonnal, elszánták magukat egy olyan szervezet létrehozására, amely nyomást gyakorol a brit kormányra a macedóniai reformok érdekében.³⁴ Megszületett a *Balkan Committee*.³⁵

A szervezet még az Illés-napi felkelés előtt, a *Manchester Guardian* 1903. július 28-ai számában ismertette programját. E szerint elsődleges céljuk, hogy jobban megérthessék az európai Törökországban uralkodó viszonyokat, újjáélesszék a közérdeklődést a balkáni népek sorsa iránt, amelyet a humanizmus mellett „az a felelősség is megkövetel, amelyet ez az ország magára vállalt a berlini egyezményben.” A szervezet előadások szervezésével, újságcikkkel és parlamenti interpellációkkal kívánt „nem csupán pontos információkat szerezni, hanem elterjeszteni” is azokat.³⁶ Buxton, mint részben utaltam rá, elsősorban személyes kapcsolatain alapján fogott hozzá a *Balkan Committee* megszervezéséhez, ám hosszú távú célja az volt, hogy létrejöjjön egy olyan szervezet, amelynek tagjai elismert közszereplők, tudósok, akiknek véleményét a brit kormány nem hagyhatja figyelmen kívül. James Bryce kinevezése a *Committee* élére is ezt a célt szolgálta, hisz ő korábban William Gladstone kormányának is tagja volt, így egyfajta szimbólumot is jelenthetett a tekintetben, hogy a *Balkan Committee* a Gladstone-i hagyományok folytatója. A „nagy nevek” felvonultatását célozta az is, hogy a szervezet vezetői közé választották még Herbert Gladstone-t, William fiát, valamint Edmund Fitzmaurice-t. Érdekes megjegyezni, hogy előbbi 1903-1908 között egyszer sem, utóbbi egyszer interpellált a parlamentben Macedóniával kapcsolatban.³⁷ A korai nehézségekre Bryce Arthur Evansnek írt levele utal, amelyben a tagok felkészültségéről panaszkodik: „Hol vannak azok az emberek, akik velünk

³⁴ R.B. McCormick: Noel Buxton, the Balkan Committee and Reform in Macedonia, 1903-1914. In: Nicholas C.J. Pappas (ed.): *Antiquity and Modernity. A Celebration of Europe History and Heritage in the Olympic Year 2004*. Athens 2004. 151.

³⁵ A pontos alapítási dátumban nem egységes a szakirodalom. Általában az 1903-as Illés-napi felkelés következményeként (1903. augusztus 2.) datálják a létrejöttét [McCormick 2004. 152.] azonban a *Balkan Committee* programadó cikke 1903. július 28-án már megjelent a *Manchester Guardian* hasábjain. Victoria Buxton, Noelt idézve ezt írja: „Habár Charlie [Buxton] nem jutott el a Balkánra azelőtt még, hogy a balkáni tevékenységeink már rég előrehaladtak, egyértelműen a Balkan Committee megalapítója volt 1902-ben.” Victoria De Bunsen: *Charles Roden Buxton. A Memoir*. London 1948. 54 Robert Vogel tanulmányában szintén az 1902. év szerepel a szervezet létrejöttére. R. Vogel: Noel Buxton: The „Trouble-maker” and his Papers. *Fontanus* 1990/3. 136. James Bryce, aki a bizottság elnöke lett, egy 1903. július 5-ei levélben fogadta el Buxton felkérését a tisztség betöltésére. T.P. Conwell-Evans: *Foreign Policy from a Back Bench 1904-1918*. London 1932. 3. Ennek fényében valószínűleg a szervezet már az Illés-napi felkelés előtt működött informális keretek között, ám valószínűnek tartom, hogy az 1902-es sikertelen macedóniai felkelés és annak európai visszhangja adta az utolsó lökést ahhoz, hogy a brit politikai élet formális szereplőjévé váljon. Ennek időpontját legkésőbb valahol 1903 júliusának elejére tehetjük. Noel Buxton személyes hagyatéka talán biztosabb választ szolgáltatna, de sajnos nem állt módomban megtekinteni. Az iratok a montreali *McGill University* levéltárában találhatóak Kanadában.

³⁶ *Manchester Guardian* 1903. július 28.

³⁷ J. A. Chandler: *The Balkan Committee. Activities and Influence on British Foreign Policy 1903 to 1908*. BA Thesis, Kalamazoo College, Michigan 1967. 12.

működtették a Keleti Kérdés Társaságot [Eastern Question Association] 1876 és 1880 között? Ők már nincsenek jelen a Képviselőházban. [...] A N. Buxton által összegyűjtött emberek közül sokan ragyogóak, azonban nem rendelkeznek kellő tapasztalattal az ilyen munkában, és ahogy mondod, nagyrészüket újságíró.”³⁸

A *Committee* által jegyzett kiadványokban szereplő taglisták összevetésével megkísértem egy összesített taglistát készíteni, mely alapján elemeztem a szervezet társadalmi összetételét olyan szempontok alapján, mint pártpreferencia, életkor, társadalmi osztály és foglalkozás. Az általam összeállított névsor valószínűsíthetően nem teljes, sőt minden bizonnyal nagy azon személyek száma is, akik informális úton támogatták a szervezet működését. Ennek ellenére meglátásom szerint a meglévő adatok elemzése arányaiban jól illusztrálja azokat a tendenciákat, amelyeket a szervezet tagjaira vonatkoztatott attribútum-adatok vizsgálatából állapítottam meg. A *Balkan Committee* tagjainak 53%-a a brit Liberális Párt sorait erősítette, 9%-uk a Konzervatív Párthoz tartozott. Jelentős számú ún. keresztényszocialista (11%) beállítottságú személy vett részt a szervezet munkájában. Ezt a csoportot azért vettem külön, mert egyértelműen nem köthetők egyik politikai párthoz sem, de inkább a liberálisokhoz közelítettek, az egyetlen ír-nemzeti parlamenti képviselővel, Hugh Lawval együtt. Gyakorlatilag e három csoportot összevonva, jól látszik, hogy a *Committee* legalább kétharmadát liberális értékrendű személyek alkották. A vizsgált személyek 25%-ról nem volt egyértelműen eldönthető, hogy milyen pártpreferenciájúak, ezért külön csoportot képeznek (Melléklet 1.). Mindemellett velük valószínűsíthetően inkább a liberális csoport részaránya erősödne tovább, mert a szervezet tagtoborzásának két fontos forrása akadt: a személyes kapcsolatok és a Liberális Párt adta keretek. A *Committee* tagjait életkori összetételük szerint hét korcsoportba osztottam be. A legdominánsabb korosztály a 31-40 éveseké, amely egyébként politikailag a legaktívabb is volt egyben. Ide tartoztak a Buxton-fivérek, Henry Brailsford vagy G. P. Gooch. Az 51-60 és a 61-70 éves korosztály 18-18%-ot tesz ki. Előbbi csoport aktivitását tekintve igen vegyes képet mutat, míg utóbbi szintén az aktívabbhoz sorolható. Ide tartoztak a *Committee* elnökei, James Bryce (1903-1905) és John Westlake (1907-1913). A többi korcsoport részaránya és politikai aktivitása alapján viszonylag elhanyagolható (Melléklet 2.). A tagok társadalmi státuszát tekintve legalább fele a felső-középosztályhoz tartozott, de az arisztokrácia aránya is majdnem elérte a 25%-ot (Melléklet 3.). Összefoglalva a fentebbeket jól látható, hogy a *Balkan Committee*

³⁸ School of Slavic and East European Studies Archive, Arthur Evans hagyaték, SSEESA-EVA/1/3/6. James Bryce levele 1903. október 17.

alapvonásaiban egy liberális értékrendű, döntően a felső-középosztályhoz tartozó tagságú szervezet volt, amit áthatott egy keresztény ihletésű erős szociális érzékenység.

A britek és a macedóniai reformok (1903-1908)

Az Illés-napi felkelés és a mürzstegi program

A 19-20. század fordulóján a balkáni kisállamok nemzeti aspirációinak metszéspontjába Macedónia területe esett. Macedónia nem alkotott egy jól definiálható földrajzi egységet, sőt különböző korszakokban jelentésében és használatában is sokszor változott.³⁹ A terület népessége igen tarka képet mutatott, azonban pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre annak etnikai megoszlásáról.⁴⁰ A helyzetet tovább bonyolította, hogy Macedóniában a társadalmi fejlődés még nem érte el azt a szintet, hogy a helyi lakosság döntő többsége a modern értelemben vett nemzet, nemzetiség kategóriájában helyezze el önmagát, hanem továbbra is az oszmán időszak alatt megszilárdult vallási keretekben gondolkodott.⁴¹ Ezt az identitásában még képlékeny népességet igyekeztek a szomszédos balkáni államok beintegrálni saját nemzeti közösségeikbe.⁴²

A századfordulóhoz közeledve a forradalmi-terrorizmus megjelenésével azonban a vetélkedés egyre erőszakosabb formát öltött. 1893-ban Szalonikiben fiatal macedóniai értelmiségiek létrehozták a Belső Macedóniai (és Odrini) Forradalmi Szervezetet (*VMRO*, *IMRO*), amelynek célja az autonómia megszerzése volt. Bulgáriában 1895-ben megalakult az ún. *Legfelsőbb Bizottság*, amely az országban tevékenykedő különböző macedóniai szervezeteket akarta koordinálni, s amely az *IMRO*-ra is szerette volna kiterjeszteni a befolyását. A két szervezet viszonyára, egy kisebb időszakot leszámítva, a feszültség volt jellemző. A utóbbiak, a verhovisták robbantották ki az ún. Gorna Djumaya-felkelést 1902. szeptember 23-án, amelyet a bolgár katonatiszt, Ivan Cončev tábornok vezetett. A sikertelen felkelés után az *IMRO* is válaszút elé érkezett a jövőt illetően, azonban a szervezet vezetése

³⁹ D. Perry: *The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements, 1893-1903*. Durham and London 1988. 12. és D. Dakin: *The Greek Struggle in Macedonia*. Thessaloniki 1993. 3.

⁴⁰ Hücszein Hilmi pasa, Macedónia főkörmányzója, a reformok kidolgozásához végeztetett el egy népesség összeírást 1904-ben. Ez alapján a terület népessége a következőképp alakult: 1 508 507 muszlim, 896 497 exarchátusbeli, 307 000 patriarchátusbeli, 100 717 szerb és 99 000 aromán. M. Hacisalihoğlu: *Die Jungtürken und die Mazedonische Frage (1890-1918)*. München 2003. 43. A Macedóniáról készült etnikai térképekre lásd még: H. R. Wilkinson: *Maps and Politics. The Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool 1951.

⁴¹ Balogh Á.: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban (1897-1912)*. Szeged 2011. 63.

⁴² A macedón kérdés történetére lásd: V. Aarbakke: *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia 1870-1913*. Boulder 2003. és R. J. Crampton: *A Short History of Modern Bulgaria*. Cambridge 1989.

korántsem volt egységes. A radikálisabb tagok ráadásul azt a következtetést vonták le a sikertelen felkelésből valamint a nagyhatalmi beavatkozás elmaradásából, hogy céljaikat csak szélsőségesebb eszközökkel érhetik el, azaz az európai tulajdonú célpontok elleni merényletek elkövetésével provokálhatják ki az intervenciót.⁴³ 1903 tavaszán több támadást is intéztek különböző kulcsfontosságú pontok ellen, de a legnagyobb visszhangot az áprilisi szaloniki merényletsorozat váltotta ki.⁴⁴

Az 1903-as év eseményei által keltett feszültségek a nyár folyamán olyan méretet öltöttek, hogy csak idő kérdése volt egy újabb felkelés kirobbanása. Az IMRO végül augusztus 2-án robbantotta ki az ún. Illés-napi felkelést (*Ilinden*) a monasztiri vilajetben.⁴⁵ A kezdeti sikereket követően a felkelőket az oszmán csapatok fokozatosan visszaszorították és szeptember végére az oszmán katonaság gyakorlatilag felszámolta a mozgalmat. A brit konzulok jelentéseiből jól látható, hogy a felkelés nagyon korlátozott lehetőségekkel bírt. Plunkett bécsi brit követ információi szerint a felkelők erőforrásai kimerülőben vannak, s csupán „az utolsó őrjöngő próbálkozásnak vagyunk szemtanúi az összeomlás előtt”.⁴⁶ A felkelés egyik központjának számító Kruševót, ahol egy rövid „köztársaság” is létrejött,⁴⁷ augusztus 12-én az oszmán csapatok elfoglalták. O’Conor konstantinápolyi brit követ erről szóló táviratában már látszik, hogy az oszmán hadsereg, valamint a hozzájuk csatlakozó irreguláris alakulatok hatalmas pusztítást végezve szerzik vissza a várost, ami általánosnak volt mondható a felkelés által érintett területeken. „366 házat, 263 boltot, templomokat raboltak ki és égettek le a csapatok a [város] patriarchista negyedében – a bolgár negyedet és lakóit megkímélték, vesztegetést gyanítanak” – írta jelentésében.⁴⁸ A Macedóniából érkező hírek a nyugat-európai sajtóban egyre gyakrabban számoltak be a felkelést leverő katonaság kegyetlenségeiről, elkövetett atrocitásairól, amire a nyugati közvélemény hagyományosan érzékeny volt. A nyugati sajtó napi szinten beszámolt az eseményekről, azonban a hírek megbízhatósága sokszor megkérdőjelezhető volt. A *Porta* sokszor nem engedélyezte a tudósítók beutazását az országba, valamint a felkelést igyekezett úgy feltüntetni előttük, mint

⁴³ Mazower 2005. 265.

⁴⁴ Uo. 266.

⁴⁵ A felkelésről lásd: Perry 1988.; Lange-Akhund 1998. 118-129. A felkelésnek a macedón nemzeti identitásban betöltött szerepéről: Kapronczay P.: A nemzeti identitást befolyásoló tényezők Macedóniában. *Regio* 2002/2. 219-256. és S. Troebst: Nacionalizmus, államalapítás, nemzetépítés. A macedónkérdés 1944-1992 között. *Regio* 1992/4. 39-60.

⁴⁶ FO 881/8274/189 Sir F. Plunkett to Lansdowne, August 12, 1903.

⁴⁷ Lásd Seres A.: A ’’Kruševói Köztársaság’’ megalakulásának és hatalmi szervezetének főbb történeti problémái. In: Árvay – Bodnár – Demeter: *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Budapest 2005. 144-162.

⁴⁸ FO 881/8274/221 Sir N. O’Conor to Lansdowne, August 19, 1903.

néhány bolgár terrorista elszigetelt kísérletét.⁴⁹ Maga az *IMRO* vezetői is küldtek sokszor manipulatív tartalmú táviratokat a nagyhatalmak (és a sajtó) képviselőinek, amivel a céljuk egyértelműen a nyugati szimpátia megnyerése volt.⁵⁰ A *Times* hasábjain is vissza-visszatértek az atrocitásokról szóló hírek, amelyekben a felkelők gerilla-harcmodora miatt frusztrált katonaság „földműveseket, nőket és gyerekeket mészárolt le”.⁵¹ A *Balkan Committee* igen gyorsan reagált ezekre a hírekre s szeptember végére egy nagy szimpátia-tüntetést szervezett Londonban, ahol a szervezet vezetői szólaltak fel a *macedóniai keresztények* érdekében, valamint azért, hogy a brit kormányt a megfelelő lépések megtételére sarkallják.⁵² Ezen kívül hamarosan létrehozták az ún. *Macedonian Relief Committee*-t, amelynek a célja adományok gyűjtése, valamint a menekültek közvetlen segélyezése volt, amit Henry Brailsford és felesége, Jane Brailsford szervezett meg.⁵³ Utóbbi egy kórházat is létrehozott Ohridban a menekültek között elterjedő járványos betegségek megfékezése érdekében.⁵⁴ Henry Nevinston a *Balkan Committee* felkérésére csatlakozott Brailsfordékhoz, majd Nagy-Britannia szerte adománygyűjtő körútra ment, ahol közel 35 ezer fontot sikerült összegyűjtenie.⁵⁵

Az Illés-napi felkelés és véres megtorlása aktivizálta a nagyhatalmakat is. Az augusztusi események ismét kiélezték a bolgár-oszmán viszonyt, amely háborúval fenyegetett a Balkánon, amelyet minden nagyhatalom el akart kerülni.⁵⁶ O’Conor Lansdowne-nak augusztus végén írt jelentésében röviden felvázolta a macedóniai helyzetet, rámutatva a *bécsi pontok* egyértelmű kudarcára. Ennek ellenére úgy vélte, nem érdemes a vezetést kivenni a Monarchia és Oroszország kezéből, hiszen különböző okoknál fogva ők a legérdekeltebbek a kérdésben, azonban itt az ideje, hogy a többi nagyhatalom is aktívan fellépjen, drasztikusabb és mélyrehatóbb reformokat javasoljon.⁵⁷ Ez a jelentés azért is érdekes, mert alapjaiban a brit külpolitika 1903-1905 között folytatott alapelveit körvonalazza. Lansdowne támogatta a macedóniai reformokat, azonban azokat az európai koncert, elsősorban pedig a Monarchia és Oroszország vezetésével tartotta megvalósíthatónak.

Mindeközben a Bécs közelében fekvő Mürzstegben találkozott Ferenc József osztrák-magyar és II. Miklós orosz uralkodó, hogy egyeztessék a két ország Balkán-politikáját. Az

⁴⁹ Lange-Akhund 1998. 131.

⁵⁰ Az egyik ilyen távirat listászerűen számol be az elpusztított településekről, a halottak számáról. B. Destani (ed.): *Ethnic Minorities in the Balkan States*. Vol.2. 1888-1914. London 2003. Dok. 23.

⁵¹ *The Times* 1903. szeptember 30.

⁵² *Manchester Guardian* 1903. szeptember 22. A tüntetésre szeptember 28-án került sor Londonban, de Nagy-Britannia szerte szerveztek hasonlókat. *The Times* 1903. szeptember 29.

⁵³ H. W. Nevinston: *Fire of Life*. London 1935. 141.

⁵⁴ Durham 1905. 180.

⁵⁵ Nevinston 1935. 154.

⁵⁶ *Manchester Guardian* 1903. szeptember 15.

⁵⁷ BD. O’Conor to Lansdowne, August 28, 1903. No. 12.

egész szeptemberben folytató tárgyalásokat végül az ún. mürzstegi egyezmény zárta le 1903. október 2-ai dátumozással,⁵⁸ amelyben felvázolták azokat a reformpontokat, amelyekkel orvosolni akarták a macedóniai helyzetet. A tervezet nagyjából az 1902-es szultáni statútumok és a bécsi pontok összegzésének felel meg. Lansdowne külügyminiszter szeptember 29-én memorandum formájában küldte meg Bécsbe a brit kormány *kiegészítő* javaslatait, amelyet ugyan Plunkett már nem tudott átadni Goluchowskinak, mert a távirat csak október 1-jén érkezett meg, mire az osztrák-magyar és orosz delegációk már Mürzstegben voltak vadászaton. A memorandumban a britek első helyen egy keresztény kormányzó kinevezését javasolták, aki nem kötődik sem a berlini egyezmény aláíróihoz, sem a Balkán-félszigethez. Emellett a csendőrséget újjászervező tisztek és tiszt-helyettesek szolgálatba állításáról, a Macedóniában állomásozó oszmán csapatok csökkentéséről, valamint a segélyszervezetek munkájának az elősegítéséről tett javaslatot.⁵⁹ A londoni orosz és osztrák-magyar konzulok október 5-én arról tájékoztatták Lansdowne-t, hogy javaslatai összhangban vannak a már meghozott döntésekkel, a végleges formáról időben tájékoztatják.⁶⁰

A Porta több mint egy hónapig nem fogadta el a mürzstegi pontokat, mert abban a szultán saját szuverenitásának súlyos korlátozását látta, ám nagyhatalmi nyomásra végül a november 25-én elfogadta az egyezményt. Az oszmán időhúzás végig sajátja volt a macedóniai reformok időszakának, hiszen a szultán abban reménykedett, hogy az osztrák-magyar-orosz kooperáció, majd az európai koncert egysége tartósan nem tartható fent. A brit közvéleménynél jóval türelmesebb Lansdowne is már 1903 végén arról panaszkodik, hogy gyakorlatilag a reformok el se kezdődnek, a munka nagyon lassan folyik. A csendőrség újjászervezéséről azt írta, hogy „habár már megegyeztek, hogy az olasz kormánynak kell kiválasztania egy tábornokot a főparancsnoksághoz, s az olaszok erre készek is, amint felkérjük őket, ám úgy tűnik a török kormány nehézségeket fog állítani már az első lépéseknél az ügy elé”.⁶¹

⁵⁸ A tervezetet a Portának csupán október 23-án, a brit kormánynak csak október 24-én nyújtották át. BD. Décisions arrêtées pour être transmises sous forme d'instructions identiques aux Ambassadeurs d'Autriche-Hongrie et de Russie à Constantinople. No. 20.

⁵⁹ FO 881/8276/20 Plunkett to Lansdowne, October 1, 1903. Inclosure in No.20.

⁶⁰ BD. 64-65.

⁶¹ BD. Lansdowne to O'Connor, December 24, 1903. No.21.

A Balkan Committee és a reformok (1903-1905)

Mint láttuk, 1903 őszétől a *Balkan Committee* különböző kommunikációs csatornákon keresztül igen aktív munkához látott. Ebben az időszakban a legfontosabb kérdések egyrészt a már említett adománygyűjtő-akció, és a segélyalap megszervezése, másrészt az osztrák-magyar-orosz reformséma folytonos kritikája volt. A *Committee* ekkoriban volt képes legszélesebbre kiterjeszteni hálózatát, mind a sajtóban, mind a parlamentben, ekkor a legaktívabb a tagok tevékenysége. A macedóniai reformok központi témáját a megreformálandó terület nagysága, a csendőrség újjászervezése jelentette, majd 1904-1905 fordulójától a vilajetek pénzügyi reformja került előtérbe.

A mürzstegi pontok nyilvánosságra kerülése után a *Committee* is kifejtette álláspontját a kérdésben. Véleményük szerint a reformokat hatékonyan csak egy olyan *európai* kormányzó vezényelheti le, aki csak és kizárólag a nagyhatalmaknak felelős. Egy a *Times*-ban megjelent, Arthur Evans és Noel Buxton által jegyzett cikkben azt fejtegették, hogy Európa *legreakciósabb és önérdékelt* hatalmainak vezető szerepe a reformokban nem lehet célravezető.⁶² A *Committee* érvelésében a vizsgált időszakban mindvégig erőteljesen jelen volt az a motívum, miszerint Nagy-Britanniának morális felelőssége a macedóniai helyzet javítása, hiszen a berlini rendezésben ő maga kardoskodott amellett, hogy a terület ne kerüljön akkor Bulgáriához. Ennél fogva a szervezet különböző kiadványaiban rendre olyan javaslatokat olvashatunk, hogy a britek lépjenek fel kezdeményezőként a kérdésben, s vegyék rá a többi hatalmat, hogy olyan reformsémát fogadjanak el, amivel a vilajetek kilátástalan helyzetén valóban javítani lehet.⁶³ Érdekes az is, hogy milyen hatalmakra utalnak ezek az írások. A *Committee* előtt a „valódi liberális hatalmak” egyfajta hármasszövetségének képe lebegett, azaz egy természetes és magától értetődő együttműködést vizionáltak Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország között.⁶⁴ Már a *Manchester Guardian* 1903. július 28-ai számában közölt programbeszédben tetten érhető az a szándék, hogy a „Franciaországban és Olaszországban működő hasonló célú bizottságokkal kapcsolatban fognak állni”.⁶⁵ Végül meg is valósult egy valódi együttműködés: a három országban működő szervezetek prominensebb tagjai egy közös esszé-kötetet jelentettek meg, amiben a

⁶² *The Times* 1903. november 3.

⁶³ I. Ilchev (ed): *Balkanskiia komitet v London (1903-1946)*. Sofia 2003. 279.

⁶⁴ Chandler 1967. 36.

⁶⁵ *Manchester Guardian* 1903. július 28. Franciaországban Victor Bérard nevéhez fűződik egy a Balkan Committee-hoz hasonló szervezet létrehozása. A macedón-kérdéshez fűződő álláspontjukat ő maga foglalta össze könyv formájában. V. Bérard: *Pro Macedonia*. Paris 1904. Olasz részről Luigi Villari neve említhető meg.

Macedóniával kapcsolatos nézeteiket vették számba.⁶⁶ Az egész vizsgált időszak alatt ez volt a szervezet legnagyobb volumenű írásos vállalkozása, ezt megelőzően, illetve ezután a *Balkan Committee* nevében csak kisebb, pár oldalas pamfleteket adtak ki. Ennek oka, hogy valószínűleg olcsóbban és szélesebb körben voltak terjeszthetők, ami a szervezet hullámmó anyagi helyzete miatt is fontos szempont volt.

A másik fontos platform, ahol a *Committee* igyekezett hallatni a hangját a parlament volt. Az Arthur Balfour által vezetett konzervatív kormány és főként Lansdowne külügyminiszter a macedóniai reformok kivitelezését elsősorban a Monarchiára és Oroszországra kívánta bízni, természetesen kiegészítő javaslatok megtételével és alapvetően az európai koncert konfliktuskezelő mechanizmusain keresztül. Mindketten tudták, hogy a brit közvélemény, főleg a döntően liberális *Committee*, nem fogja hagyni, hogy tétlenek maradjanak a kérdésben. Maga Balfour egyébként nem ellenezte Macedónia kiválását az Oszmán Birodalomból (és a Bulgáriával való egyesülését), de csak a megfelelő feltételek teljesülése esetén tartotta elképzelhetőnek.⁶⁷ A *Committee* szerint Lansdowne-t a *valódi lépések megtételétől* éppen Balfour tartotta vissza.⁶⁸

A műrzségi pontok alapján a nagyhatalmak hozzákezdtek a macedóniai csendőrség megreformálásához, egy olasz tábornok, Emilio De Giorgis parancsnoksága alatt. Emellett további tiszteket és altiszteket küldtek a különböző körzetek egységeinek újjászervezésére, kiképzésére és felügyeletére. Az eredeti 25 fős létszám azonban hamarosan elégtelennek bizonyult a feladat ellátására, valamint a nagyobb hatékonyság érdekében az öt nagyhatalom között körzetekre osztották a vilajeteket.⁶⁹ A tisztek számának növelését a Porta azonban nagyon sokáig elutasította, sőt csak 1905 elején fogadta el azt. A brit parlamentben elsősorban a *Committee* tagjai tettek fel kérdéseket a csendőrség újjászervezése és a brit szerepvállalást illetően, ami az esetek nagy többségében párosult az osztrák-orosz reformprogram kritizálásával is. James Bryce alsóházi interpellációjában a kiküldött tisztek hatáskörére és működési területére kérdezett rá. Ez a két elem állandó jelleggel felbukkan a parlamenti naplók oldalain, lévén, hogy a *Committee* egyrészt a tisztek végrehajtó hatalmának a hiányát kifogásolta, másrészt a drinápolyi vilajetre is szeretnék volna kiterjeszteni a reformokat. Percy külügyi államtitkár-helyettes Brycenak adott válaszában kifejtette, hogy a tisztek csak De Giorgis tábornoknak felelnek majd és a megreformálandó terület 19 350

⁶⁶ L. Villari (ed): *The Balkan Question*. New York 1905.

⁶⁷ F. A. Radovich: Britain's Macedonian Reform Policy 1903-1905. *The Historian* 43. (1981) 502

⁶⁸ SSEES-EVA/1/3/6 James Bryce levele 1903. szeptember 20.

⁶⁹ Lange-Akhund 1998. 162.

négyzetmérföld,⁷⁰ a brit tisztek működési területe pedig a drámai szandzsák volt.⁷¹ Lansdowne és Percy a parlament mindkét házában következetesen védelmébe vette a műrzstegi programot és a Monarchia és Oroszország vezető szerepét. A felsőházban Lord Newton támadta beszédében a reformokat vezető monarchiákat az osztrák-orosz tisztek létszámának növelése kapcsán. Newton interpretációja szerint a tisztek jelenléte ellenére a helyzet Macedóniában csak rosszabb lett, a tisztek számának emelése, ami a többi nagyhatalommal való egyeztetés nélkül történt, „újabb bizonyíték [...], hogy Ausztria és Oroszország csak a saját érdekeinek megfelelően cselekszik, azzal az alapvető és esetleges céllal, hogy a megfelelő pillanatban felosszák a területet egymás között.”⁷² Válaszában Lansdowne cáfolta a két ország erre vonatkozó szándékait, sőt a macedóniai helyzet fokozatos javulásáról számolt be.⁷³ A csendőrség reformja valóban hozott részleges, ám nem látványos sikereket. 1904 és 1908 között 156 török tisztet mentettek fel a szolgálat alól, közülük 103-at már 1904-1905 folyamán. A csendőrséghez tartozó kiképző iskolák, állomások jöttek létre, a korrupt vagy alkalmatlan tiszteket leváltották vagy áthelyezték más körzetbe.⁷⁴

Az egyik leghevesebb parlamenti vitára, amely Macedóniát érintette, a király beszédét követően került sor 1905 februárjában. Ebben számos a *Balkan Committee*-hez köthető képviselő szólalt fel, tulajdonképpen egyfajta összefoglalóját adva az elmúlt két esztendő eseményeinek. A felszólalók többsége további lépések megtételét sürgette, sőt indirekt módon egy autonóm Macedónia létrehozását is körvonalazták. Stevenson képviselő szerint elérkezett az idő, hogy a reformok végrehajtását egy, a nagyhatalmaknak felelős kormányzó kezébe adják.⁷⁵ Kennaway és Edmund Fitzmaurice arról beszéltek, hogy a helyzet sokkal aggasztóbb a tartományokban, mint 1900-ban volt. Utóbbi arra is igyekezett rámutatni, hogy „mindaz aki ismeri azokat a vidékeket, amelyek egykor a Porta közvetlen uralma alatt álltak, de ma független államok a Balkán-félszigeten, egy pillanatra sem habozhat annak bevallásában, hogy ezen országok fejlődése nemhogy figyelemreméltó, hanem fenomenális volt!” Ebből arra következtet, hogy a jó kormányzat csak akkor érhető el, ha megszüntetik a Porta

⁷⁰ Ez hozzávetőleg 50 116,3 négyzetkilométert jelent. A három vilajet területét általában 65 ezer négyzetkilométerre szokták becsülni. B. Jelavich: *A Balkán története* I. Budapest 1996. 83. A számbeli eltérés egyrészt magyarázható a szakirodalomban található különböző *Macedónia* definíciókkal. Ugyanakkor a reformokat nem vezették be a három vilajet teljes területén, mivel azokat a privilégiumait féltő albán lakosság korántsem fogadta kedvezően. Ez az oka, hogy a felszólalásban megjelölt terület kisebb, mint a vilajetek összterülete.

⁷¹ Parliamentary Debates (PD) - House of Commons (HC) 25 April 1904. Vol.133. c.1047 A kérdésre lásd még: PD-HC 4 May 1904. Vol.134. c.382 és PD-House of Lords (HL) 5 August 1904. Vol.139. cc.1097-1100

⁷² PD-HL 5 August 1904. Vol.139. c. 1097.

⁷³ Uo. c. 1100.

⁷⁴ Lange-Akhund 1998. 192.

⁷⁵ PD-HC 27 February 1905. Vol.141. c.1347

beavatkozását a közvetlen közigazgatásba.⁷⁶ Hugh Law Nagy-Britannia morális felelősségét tárta a Ház elé beszédében. „Az összetört szívek és elszenesedett gerendák [roottrees] Macedóniában, a hontalan bolyongók százai, a nők, akiket örületbe kergetett a török katonaság tettei – mindezen nyomorúság Nagy-Britannia ajtója előtt hever.”⁷⁷ Mindezen témák mind megtalálhatóak voltak a *Balkan Committee* tagjai által írott cikkekben, pamfletekben. A beszédekre a külügyi államtitkár-helyettes, Percy reagált egy hosszú válaszban, amelyben beszámolt a képviselőknek a macedóniai reformok állásáról. Ebben kitért arra, hogy a Porta elé tárnak egy pénzügyi reformprogramot is, amelynek részleteiről még egyeztetéseket folytatnak. Alapvetően ezúttal is védelmére kelt a műrzségi programnak, mint rámutatott, a csendőrség megszervezéséhez Krétán három év volt szükséges, míg a mostani séma csupán egy éve kezdődött el.⁷⁸ Ennek kapcsán elég hevesen kritizálta a felszólaló képviselőket: „a tisztelt tagjai az ellenzéknek, akik oly előszeretettel festik le a török közigazgatást, mint a korrupció Augiász istállóját, kellene az utolsóknak lenni, akik arra panaszkodnak, hogy a [hivatalok] megtisztításának folyamata nem fejeződött be egyetlen nap alatt.”⁷⁹

A Percy szavait élesen bíráló képviselők után maga a miniszterelnök, Balfour szólalt fel a kérdésben. Véleménye szerint a macedóniai helyzet leghatékonyabb rendezése az európai koncert működésén keresztül lehetséges csupán, minden önálló brit lépés csak rossz irányba terelné a dolgok alakulását. A vita lezárásaként nyíltan szembe ment a *Balkan Committee* állásfoglalásával is, mint mondta, „azok a terhek, amelyeket ez az ország magán visel már eléggé nagyok, s ez a kormány semmi esetre sem fogja azokat tovább terhelni egy örült, filantropikus, kalandor-politikával a Közel-Keleten.”⁸⁰

A nagyhatalmak a macedóniai reformok finanszírozása érdekében egy pénzügyi ellenőrző-tanácsadó testület felállítását is megpróbálták elérni a Portánál. A testület célja az volt, hogy a vilajetek bevételeit kezelje és ésszerűen felhasználja a reformok kivitelezéséhez, a közigazgatásban dolgozók kifizetéséhez, valamint a vilajetek pénzügyi deficitjének csökkentéséhez, amely 1905-ben már elérte a 600 000 török fontot.⁸¹ A pénzügyi reform megvalósításában kiemelkedő szerepe volt Lansdowne-nak is. 1905-ben a Monarchia és Oroszország két évre szóló mandátuma a végéhez közeledett, s a brit külügyminiszter elérkezettnek látta az időt, hogy a többi nagyhatalom is aktívabb szerepet játsszon a reformok

⁷⁶ Uo. c.1361

⁷⁷ Uo. c.1369

⁷⁸ Uo. c.1376

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo. cc.1394-1395

⁸¹ Lange-Akhund 1998. 292.

kivitelezésében. Ezt a nagyhatalmaknak címzett körjegyzékében fejtette ki, ahol többek között a pénzügyi reformokat illető tervezetek összehangolását javasolta.⁸² A Porta természetesen ellenezte a tervezetet, de egyúttal a vámtarifa 8-ról 11%-ra való emelését követelte a hatalmaktól 1905. február 15-én. Az év döntően a Porta és a nagyhatalmak közötti diplomáciai tárgyalásokkal telt a pénzügyi reformokat illetően. A Porta októberben továbbra is hevesen tiltakozott a külföldi pénzügyi delegátusok macedóniai jelenléte és a helyi közigazgatásba való beavatkozásuk ellen.⁸³ A nagyhatalmak kollektív jegyzékekkel próbáltak nyomást gyakorolni az oszmánokra, azonban folyamatos elutasításba ütköztek. A pénzügyi bizottság elfogadtatása érdekében egy flotta demonstrációt kezdtek szervezni, amivel Lansdowne és Balfour is egyetértett.⁸⁴ Miután az öt hatalom megegyezett az erődemonstrációról és a figyelmeztető jegyzékek ellenére a Porta továbbra sem engedett, 1905. november 26-án felvonultak a Dardanellákhoz az európai koncert hadihajói. A Porta végül december 5-én engedett a nagyhatalmi nyomásnak és elfogadta a pénzügyi bizottság felállítását, sőt 12-én meghosszabbította a főkormányzó, a civil tanácsadók és csendőrpáncsnok (*Général-Réorganisateur*) megbízási idejét is.⁸⁵ A pénzügyi reform elfogadása egyben azt is jelentette, hogy a Monarchia és Oroszország elvesztette kizárólagos pozícióját a macedóniai reformok irányításában, s helyette egy öthatalmi reformprogram kezdett kibontakozni.

A *Balkan Committee* ezt egyértelműen sikerként könyvelhette el, sőt bizonyos értelemben a szervezet elért működése csúcsára. 1905 decembere nemcsak a macedóniai reformokban hozott fordulatot, hanem a brit belpolitikai életben is. A decemberben tartott általános választásokon vereséget szenvedett a konzervatív Balfour-kormány és Henry Campbell-Bannerman alakíthatott kormányt a liberálisokkal. A *Balkan Committee* prominensebb tagjai közül néhányan magas kormányzati pozícióba kerültek, ami végül nem a szervezet befolyásának növekedését hozta, hanem hosszútávon a tagok aktivitását csökkentette. James Bryce először Írországért felelős államtitkár, 1907-ben pedig Nagy-Britannia washingtoni nagykövete lett. Herbert Gladstone a belügyminisztériumban kapott pozíciót, Edmund Fitzmaurice külügyi államtitkár-helyettes lett, R. B. Haldane pedig a hadügyminisztérium élére került. Habár a *Committee* támogatói maradtak, érthető módon nem tudtak olyan súllyal részt venni annak munkájában, mint korábban. Az 1905-ben időközi választáson parlamentbe került Noel Buxton a decemberi választásokon vereséget szenvedett,

⁸² CAB/37/76/68 Draft or Letter to Count Benckendorff and Count Mensdorff

⁸³ BD. O'Connor to Lansdowne. October 21 1905. No.43.

⁸⁴ BD. Lansdowne to Mr. Spring-Rice. November 6 1905. No.61.

⁸⁵ Sowards 1989. 63.

így 1910-ig ő sem tudta képviselni a *Committee* érdekeit az alsóházban. Mindemellett a döntően liberális tagságú *Committee* nemigen mehetett szembe az éppen megválasztott liberális kormánnyal, ami lehetővé tette az új külügyminiszternek, Edward Greynek, hogy a közvéleménytől függetlenebb külpolitikát folytathasson. A várakozások ellenére Grey nem érvényesítette a *Committee* nézeteit a brit Macedónia-politikában, alapvetően elődje nézetei szerint támogatta a reformokat, az európai koncert mechanizmusain keresztül.⁸⁶

A Balkan Committee és a reformok (1906-1907)

Ebben az időszakban a macedóniai reformokat vezénylő nagyhatalmaknak számos problémával kellett szembenézniük. A már korábban elfogadott csendőrségi és pénzügyi reform kivitelezése lassan haladt előre. Előttük hevert a török vámtarifa emelésének a kérdése, valamint az osztrák-országi igazságügyi reform tervezete is. Közben Macedóniában a helyzet egyre sötétebb képet mutatott. Az alapvetően bolgár megmozdulásnak tekintett Illés-napi felkelés, valamint a mürzstegi program 3. pontjában a közigazgatási határok lehetséges megváltoztatása az etnikai megoszlásnak megfelelően, aktivizálták a területre áhítozó környező államokat is. 1904 tavaszától nemzeti alapon szerveződő gerilla csapatok szivárogtak át Macedóniába, hogy felvegyék a harcot mind az oszmán erőkkel, mind a rivális, más nemzetiségű bandákkal. Ez az ún. *macedón harc* időszaka (1904-1908), amely jelentősen korlátozta a nagyhatalmi reformprogram sikeres bevezetését a vilajetekben.⁸⁷

A török vámtarifa emelésének elfogadása fontos előfeltétele volt annak, hogy a nagyhatalmak további reformokra tudják rákényszeríteni a Portát. A Monarchia és az oroszok tulajdonképpen azonnal elfogadták a török javaslatot, azonban a nagyobb kereskedelmi érdekekkel rendelkező nagyhatalmak nehezebben adtak zöld utat a módosításnak. Nagy-Britanniában az új liberális kormánynak is komoly fejtörést okozott a kérdés. Edward Grey egyrészt támogatni akarta a reformokat, azonban a szabad kereskedelmet támogató liberális kormány államtitkáráként nehezen mondhatott igent egy, a brit kereskedelmet mélyen érintő vámemelésre. Másrészt meg kellett felelnie a közvélemény azon részének is, akik a macedóniai keresztényeket képviselték, elsősorban itt a *Balkan Committee*-ra kell gondolni. A tarifa-emelést a parlamentben csak úgy igazolhatta, hogy egyrészt a brit kereskedelmi érdekek

⁸⁶ B. Samardijev: On the Role of Public Opinion in Great Britain Regarding the Reforms in European Turkey and the Idea of Autonomy of Macedonia (1903-1908). *Études Balkaniques* 2002/2. 25.

⁸⁷ A *macedón harc*ról lásd: Lange-Akhund 1998. 201-269. valamint D. Livianos: „Conquering the Souls”. Nationalism and Greek Guerilla Warfare in Ottoman Macedonia 1904-1908. *Byzantine and Modern Greek Studies* 23. 1999. 195-221.

valahol kompenzációra számíthatnak, illetve, hogy a megnövekedett bevételek nagy része a macedóniai vilajetekbe fog áramlani.⁸⁸ A *Committee* természetesen a különböző kommunikációs csatornákon felszólalt a kérdésben, azonban ahogy Grey is helyesen látta, a tarifa-ügy jóval túlmutatott Macedónián, ami a szervezet hatékony fellépését csökkentette. A *Committee* csak abban az esetben támogatta az illetéknövelést, ha a brit kormány megfelelő garanciákat kap arra, hogy az így befolyt plusz jövedelmek nem a túl nagy oszmán katonai kiadások fedezésére lesznek fordítva, valamint a Porta garanciákat ad, hogy csökkenti a Macedóniában állomásozó csapatok számát és bevonja a reformokba a drinápolyi vilajetet is.⁸⁹ A szervezetnek írt válaszban a *Foreign Office* leszögezte, hogy amíg a kereskedelemre és a vámok felhasználására nézve, mindaddig visszatartja jóváhagyását.⁹⁰ A parlamentben attól is tartottak, hogy a megnövekedett bevételeket a bagdadi vasút további építéséhez fogják felhasználni. Rees képviselő leszögezte, hogy a kormány csak akkor engedheti meg az illetéknövelésből származó jövedelmek felhasználását, ha garanciákat kap arra nézve, hogy ez nem fog bekövetkezni, valamint ha a Perzsa-öböl menti szakasz megépítésének jogát a britek kapják meg.⁹¹ A kérdés ekkora már lezárult, a nagyhatalmak hosszas tárgyalások után végül zöld utat adtak a 3%-os vámemelésnek 1907. április 25-én, azzal a kikötéssel, hogy az így befolyó plusz jövedelem 75%-át Macedóniára kell fordítania az oszmán kormánynak.⁹²

A vámtarifa ügyet leszámítva a macedóniai helyzet és maga a *Balkan Committee* is úgy tűnt, hogy egyre inkább háttérbe szorul mind a *Foreign Office*, mind a közvélemény szempontjából. Grey Macedóniára irányuló politikája alapvetően a be nem avatkozásra és az európai koncert keretein belüli működésre épült, sőt a világpolitikában lezajló események a macedón problémát átmenetileg másodlagos kérdéssé tették.⁹³ A sajtó is igen megosztott volt mind a balkáni eseményeket, mind a *Balkan Committee* tevékenységét illetően.⁹⁴ Leften Stavrianos szerint Grey „alapvetően érdektelen volt a macedón-kérdéssel kapcsolatban, nehogy megsértse a muszlim közvéleményt Egyiptomban”.⁹⁵ Néhány kortárs is felvetette,

⁸⁸ FO 800/79/15 Grey to O’Conor. 15 February, 1906.

⁸⁹ FO 371/149/11030 The Balkan Committee to Sir E. Grey. 27 March 1906.

⁹⁰ FO 371/149/11030 Foreign Office to the Balkan Committee. 6 April 1906.

⁹¹ PD-HC. 23 July 1907. vol.148. c.1356

⁹² Lange-Akhund 1998. 300.

⁹³ Erről lásd: Ormos M. – Majoros I.: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest 1998. 190-197.

⁹⁴ Az általam áttekintett napilapok, folyóiratok közül a *Committee* mellett foglalt állást egyértelműen a *Manchester Guardian* és többnyire a *Daily Mail* is. A kezdeti támogatás után a *The Times* egyre kritikusabb hangvételben írt a szervezetről és mindinkább, hagyományosan, a kormányzat álláspontját képviselte. Jo Ann Chandler (1967) munkájában szélesebb spektrumban vizsgálta a nagy-britanniai lapok *Balkan Committee*-hez fűződő attitűdjét. Az alapvető választóvonal a lapok politikai szemléleténél húzható meg. A liberális lapok (pl. a *Westminster Gazette*) általában pozitívan és konzervatív lapok, mint a *Pall Mall Gazette*, a *Morning Post* vagy a *The Spectator* kritikusan viszonyult a *Committee*-hoz.

⁹⁵ L. S. Stavrianos: The Balkan Committee. *Queen’s Quarterly* 48. 1941. 260.

hogy a birodalmi paradigma az, amely visszatartja Nagy-Britanniát az erőteljesebb lépések megtételétől, hiszen „Indiában megpróbálja a mohamedán közvélemény támogatását maga mögött tudni a hindu nemzeti mozgalom féken tartása érdekében, ezért óvatosan kerül minden konfliktust egy muzulmán hatalommal”.⁹⁶ Saját maguk és a macedón-ügy elszigetelődésének elkerülése érdekében a *Balkan Committee* 1907-ben egy erőteljes kampányba kezdett, amelyet az újonnan megválasztott elnök, John Westlake vezetett.⁹⁷

A reformok ezen szakaszában a Monarchia és Oroszország a vilajetek igazságügyi szervezetét kívánták megreformálni, aminek pontos kereteiről a nagyhatalmak és a Porta már szokásosnak mondhatóan hosszas tárgyalásokat folytatott. A *Balkan Committee* hiábavalónak tartotta a nagyhatalmak erre tett erőfeszítéseit, mert, ahogy a mürzstegi reformok eddig, így az igazságügyi sem lesz hatékony és eredményes véleményük szerint. Ehelyett a nagyhatalmakat arra hívta fel, hogy érék el a Portánál a reform-apparátusban tevékenykedő tisztek és tanácsadók végrehajtó hatalmának elismerését.⁹⁸ Noel Buxton és testvére, Victoria De Bunsen akkoriban a térségben tett utazásukról megjelentettek egy rövid pamfletet, amelyben a macedóniai állapotokat festették le. Ebben erőteljesen kritizálták a reformokat, azok lassúságát és eredménytelenségét, amelynek az okát abban látták, hogy „a már ismerős komédia játszódik le ismételtén, amelyben a megkötött kezű európaiakon a török csak nevet”.⁹⁹ A kiadványban meggyilkolt macedóniai földművesekről közöltek le fényképeket, amelyeket annyi kommentáltak, hogy a reformok idején az erőszak és bűnözés hatalmasat nőtt.¹⁰⁰ A *Balkan Committee* a Macedóniában kibontakozó nemzeti ellentéteket, illetve a reformok sikertelenségét a törökök műveként interpretálta, s a macedón harcban valóban részt vevő bolgár, görög vagy szerb bandák tevékenységét sosem kritizálta.¹⁰¹ Az újonnan kifejtett kampány csúcsát az 1907. július 9-én a külügyminisztériumba küldött delegáció jelentette, ahol Edward Greynek fejthették ki véleményüket a szükséges lépések megtételéről.¹⁰² Grey itt azonban csak megerősítette a korábban is hangoztatott álláspontját, hogy nem javasolhat egy olyan horderejű reformot, mint az *európai ellenőrzés* a többi nagyhatalom együttműködése nélkül.¹⁰³ A találkozóról Grey O’Conornak számolt be, ahol beismerte, a *Committee* nem igen elégedett meg valószínűleg a mondanivalójával, azonban „úgy gondolom, a tényeknek megfelelő volt”. Ugyanakkor Grey O’Conornak leírta, hogy ha a törököknek nem sikerül a

⁹⁶ The Nation. 1907. január 24.

⁹⁷ Arthur Symonds: The Balkan Committee 1905-1913. In: *Memories of John Westlake*. London 1914. 111.

⁹⁸ *Manchester Guardian* 1907. február 4.

⁹⁹ N. Buxton – V. De Bunsen: *Macedonian Massacres. Photos from Macedonia*. London 1907. 12.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ McCormick 2004. 156.

¹⁰² *Daily Mail* 1907. július 9.

¹⁰³ *Daily Mail* 1907. július 10.

bandákat felszámolni 5-6 hónapon belül, akkor az európai felügyeletre vonatkozó követelések jelentősen megerősödhetnek.¹⁰⁴ Grey meglátása szerint a legfőbb problémát a rivális bandák tevékenysége okozza Macedóniában, amiket a megreformált csendőrségnek minél hamarabb fel kell számolni, különben minden egyéb reform hiábavaló.

Az általam áttekintett forrásokban sajnos nem találtam utalást, hogy a *Foreign Office*-ban zajlott megbeszélésen a *Balkan Committee* konkrétan milyen megoldási javaslattal rukkolt elő a külügyminiszternek. A *Committee* által szerkesztett különböző kiadványokból, illetve a *Committee*-hez köthető szerzők írásaiból a szervezet elképzelései Macedónia jövőjét illetően legalább részben rekonstruálhatóak. Érvelésükben már a kezdetektől alapvető hivatkozási pontként szerepel a berlini egyezmény 23. cikkelye, amely az Oszmán Birodalom reformok bevezetését irányozta elő már. Ehhez az alapvető nemzetközi jogi szerződéshez kerülnek olyan, a *Committee* által precedens értékűnek tartott nagyhatalmi beavatkozások, melynek következtében az Oszmán Birodalomhoz tartozó egyes területek autonómiát kaptak, mint Libanon vagy Kréta.¹⁰⁵ Az autonómián kívül a tagok más lehetőségekkel is számoltak. Buxton szerint Macedónia problémáját vagy *megszállással, nagyhatalmi ellenőrzéssel, önkormányzattal vagy a balkáni államok általi annexiójával* lehet megoldani.¹⁰⁶ Véleménye szerint a legjobb megoldás a nagyhatalmak általi ellenőrzés, hisz ez elkerüli Macedónia végső sorsának nehéz kérdését, valamint *a megfelelő gépezet már rendelkezésre áll, csupán a kellő végrehajtó hatalomra van szükség hozzá.*¹⁰⁷ A nagyhatalmak ellenőrzése alatt álló, kvázi autonóm Macedónia tervezetét a legteljesebben Henry Brailsford vázolta fel művében. Szerinte minden tulajdonképpeni kormányzatot vissza kell hívni Macedóniából, amit Konstantinápolyból neveztek ki. A feladatukat egy nemzetközi bizottság venné át, amely az öt protektori nagyhatalom delegátusaiból állna. Ezek csupán saját kormányaiktól függnének és széles végrehajtói hatalommal lennének felruházva.¹⁰⁸ Brailsford odáig ment, hogy a csendőrségi ellenőrzés alapján kiosztott körzetek helyett, az egyes nagyhatalmak különböző *miniszteri tárcákat* kapnának, amelyek a szultántól is teljes függetlenséget élveznének.¹⁰⁹ A *Committee* tagjai által felvázolt megoldási javaslatok tulajdonképpen Macedóniát egy öthatalmi kondomíniummá alakították volna az Oszmán Birodalmon belül, amely meglátásom szerint egy igen izgalmas forgatókönyv lehetett volna.

¹⁰⁴ FO 800/79/104 Grey to O'Connor, 11 July 1907.

¹⁰⁵ Az ilyen nagyhatalmi beavatkozások történetére lásd: D. Rodogno: *Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*. Princeton 2011. különösen a 4-6. és 9. fejezetek.

¹⁰⁶ N. Buxton: *Europe and the Turks*. London 1907. 102.

¹⁰⁷ Uo. 103.

¹⁰⁸ H. N. Brailsford: *Macedonia. Its Races and their Future*. London 1906. 322.

¹⁰⁹ Uo. 325.

Edward Grey akciója és a macedóniai reformok vége (1908)

A reformok 1907 vége felé sem haladtak a nagyhatalmak által remélt ütemben, miközben a *macedón harc* egyre intenzívebb lett. Grey O'Conornak írt táviratában már annak lehetőségét is felvetette, hogy a többi nagyhatalmat rábírja egy átütőbb reformséma megalkotására, valamint együttes fellépéssel rákényszerítsék a Portát annak elfogadására.¹¹⁰ December végén már arról írt, hogy amennyiben a Porta elutasítja az igazságügyi reformot, akkor ismét a nagyhatalmakhoz fordul, hogy vagy együttes nyomást gyakoroljanak vagy hagyjanak fel a további munkával: „Arra nem állok készen, hogy megbontsam a Koncertet, de nem vagyok hajlandó a Parlamentben úgy tenni, hogy a hatalmak tenni fognak valamit, holott nem.”¹¹¹

II. Abdul Hamid szultán gyakorlatilag az egész macedóniai reformfolyamat ideje alatt a különböző érdekek mentén töredezett európai koncert felbomlását várta, valószínűleg ez is az oka a reformok hosszas tárgyalásának, valamint bevezetésük elhúzódásának. Grey is úgy látta egy margójegyzetében, hogy a szultán mindaddig nem fog engedni, amíg a legapróbb reményt is látja a Koncert felbomlására.¹¹² 1908. január végén Aehrenthal osztrák-magyar külügyminiszter bejelentette, hogy a novi pazari szandzsákban vasút-építési koncessziót kaptak a Portától. Aehrenthal lépését magyarázták személyes becsvággyal, de a Monarchia hosszú távú gazdasági érdekeinek is megfelelt a lépés, illetve a korábbi orosz Duna-Adria vasút koncesszió ellensúlyozása is szerepet játszhatott.¹¹³ Azonban az egyértelmű, hogy a lépés az osztrák-magyar-orosz balkáni kooperáció végét eredményezte. Az orosz külügyminiszter Izvolszkijt érzékenyen érintette, hogy az osztrákok átverték, és kifejezetten örült annak, hogy az angol-orosz szerződés lehetővé teszi az oroszok és Nagy-Britannia közös fellépését Macedóniában.¹¹⁴ Grey erre a pillanatra várt egy ideje, az osztrák lépés lehetővé tette számára, hogy a nem rég tető alá hozott angol-orosz antantot katalizálja a macedón kérdésen keresztül, valamint előlépjén egy átfogó autonómia tervezettel.¹¹⁵ Izvolszkij kérése ellenére, akinek még néhány napra szüksége volt a leendő macedóniai tervezet megalkotására,¹¹⁶ Grey 1908. március 3-án körjegyzéket intézett a nagyhatalmakhoz egy nagyhatalmi ellenőrzés alatt álló autonóm Macedónia létrehozására. Aehrenthal felháborodva

¹¹⁰ FO 800/79/119 Grey to O'Conor 17 December 1907.

¹¹¹ FO 800/79/128 Grey to O'Conor 30 December 1907.

¹¹² FO 800/79 Grey's Minute. 1 January 1908.

¹¹³ S. Wank: Aehrenthal and the Sanjak of Novibazar Railway Project: A Reappraisal. *The Slavonic and East European Review* 42. June 1964. 353-356.

¹¹⁴ FO 800/73 The King. 19 February 1908.

¹¹⁵ Samardijev 2002. 27.

¹¹⁶ FO 800/73 Decypher of Telegram from Sir A. Nicolson. 2 March 1908.

fogadta a brit javaslatot, de Grey elég kemény szavakkal illette az eddigi osztrák reform tevékenységet, illetve a novi pazari vasút-projekt által okozott helyzetet.¹¹⁷ A konkrét lépésekről való tárgyalások egészen nyárig húzódtak, amikor is a brit uralkodó, VII. Edward és II. Miklós cár a balti-tengeri Reval kikötőjében találkozott, ahol többek között a macedóniai reformok kérdéséről is tárgyalásokat folytattak. Izvolszkij részben tartott az új reformséma német és osztrák-magyar negatív fogadtatásától, mert információi szerint a németek az antant balkáni együttműködésének kezdeteként értelmezték a francia elnök angliai látogatását, valamint a revali találkozót.¹¹⁸

A *Balkan Committee* kitörő lelkesedéssel fogadta a külügyminiszter önálló kezdeményezését Macedóniát illetően. A sajtóban ismét megjelentek azok a cikkek, amelyek, mint Lansdowne idején, a kormány és a külügyminiszter teljes támogatására szólítottak fel. Buxton örömmel fogadta, hogy Grey végül a Lansdowne-hoz hasonló irányban kezdett viszonyulni a reformokhoz, valamint pártállástól függetlenül arra szólított fel, hogy „nyomást kell gyakorolni az európai koncertre, [Macedónia élére] egy, csak a nagyhatalmak által visszahívható kormányzó kinevezése, valamint európai ellenőrzés bevezetése érdekében”.¹¹⁹ Konkrét lépések megtételére azonban nem kerülhetett sor, mert tartva az egyre fokozottabb nagyhatalmi intervenciótól és Macedónia kiszakadásától a birodalomból, az ún. ifjútörök mozgalom 1908 júliusában forradalmat robbantott ki Macedóniában. A forradalom eredményeként a szultán visszaállította az 1876-os alkotmányt és mélyreható reformok bevezetésére tett ígéretet. Az események hatására a nemzeti bandák tevékenysége is rövid időn belül megszűnt Macedóniában, egyrészt erőforrásaik kimerülése, valamint az ifjútörök rezsimbe vetett reményeik miatt. Bízva a forradalom ígéreteiben, a *Balkan Committee* is radikális paradigmaváltáson esett át. A *Committee* több sajtócikkben állt ki az ifjútörök mozgalom mellett, s szólította fel a brit kormányt az új rezsim támogatására.¹²⁰ A brit kormány kezdetben kivárá magatartással követte az eseményeket, s tartózkodott a *Committee* által javasolt szponzori politika folytatásától. Az ifjú törökök birodalommentő politikája számos problémát támasztott a brit külpolitika érdekei elé.¹²¹ A *Balkan Committee* végül kénytelen volt revideálni viszonyát az új oszmán rezsimmel szemben, mert 1911-re kiderült,

¹¹⁷ BD. Grey to Sir E. Goschen. 11 March, 1908.

¹¹⁸ FO 800/73 Decypher of Telegram from Mr. O’Beirne. 3 June 1908.

¹¹⁹ *Manchester Guardian*. 1908. május 27.

¹²⁰ *The Times* 1908. szeptember 5. Ebben a cikkben Westlake kijelentette, hogy a *Committee* beszüntet minden propaganda tevékenységet, hogy alkotmányos úton biztosíthassák az új rezsim alapjait. Lásd még: 1908. szeptember 23., 1908. november 30., 1908. december 24.

¹²¹ Ezekre lásd: A. Feroz: Great Britain’s Relations with the Young Turks 1908-1914. *Middle Eastern Studies* 1966/4. 302-329. és J. Heller: *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*. London 1983.

hogy az ifjú törökök centralizáló és nacionalista politikája nem fog a szervezet nézőpontjában kielégítő megoldást adni a macedón-kérdés rendezésére.

Összefoglalás

A nagyhatalmi reformprogram Macedóniában 1903-1908 között kudarcot vallott a különböző centrifugáló erők miatt, ám a *Balkan Committee* tevékenysége csak e kontextusban értelmezhető. Noel Buxton kísérlete, hogy egy befolyásos tagokból álló, a brit kormányok által figyelmen kívül hagyhatatlan nyomásgyakorló csoportot hozzon létre csak részlegesen sikerült. Mind Lansdowne, mind Grey akceptálta a szervezet kritikáját vagy támogatását, de külpolitikájukat önállóan alakították, arra a *Committee* nem gyakorolt egyértelmű és döntő befolyást. A szervezet közvéleményre gyakorolt befolyását sem tekinthetjük folyamatosan erősödőnek, mint azt a régebbi feldolgozások sugallják.¹²² A szervezet működését nagyban meghatározta az a személyi összetétel, amivel a különböző időszakokban rendelkezett, valamint milyen pénzügyi lehetőséggel bírt adott időben. A *Committee* történetében az 1903-1905 közötti időszak tekinthető a legsikeresebbnek. Ekkor rendelkezett azon befolyásos tagokkal, akik mind a parlamentben, mind a közvélemény előtt hitelesen tudták képviselni a szervezet álláspontját. A liberálisok kormányra kerülése utáni időszak egy viszonylag kiegyensúlyozatlan periódus, egyrészt kikerültek a *Committee* aktív tagjai közül a korábbi időszak karakteres képviselői, másrészt a macedón kérdés átmenetileg másodlagos problémává vált.

A *Balkan Committee* jelentősége (és részleges sikere) abban ragadható meg, hogy olyan időpontban alakult meg, amikor a nyugat-európai, így a brit társadalomban is olyan technológiai és társadalmi feltételek teljesültek, amelyek révén a média nyújtotta lehetőségek egybeestek azzal az igénnyel, hogy távoli, de a nemzetközi kapcsolatokra hatással lévő eseményekről a szélesebb tömegek is információhoz juthassanak. A csoport 1908 után is folytatta tevékenységét, ám az 1912-13-as Balkán-háborúk nyomán más nemzeti orientációjú csoportok váltak ki belőle.¹²³ A *Committee* felépítése és működése szolgált mintaként a később létrejött nyomásgyakorló csoportok számára, sőt számosan a szervezet munkáján keresztül jutottak ahhoz a tapasztalathoz, amivel később, más szervezetekben érvényesíteni tudták elképzeléseiket a *Foreign Office*-szal szemben vagy érdekében, különösen az első

¹²² Conwell-Evans 1932. és Stavrianos 1941.

¹²³ Például: Albanian Committee (1912), Macedonian Committee (1913), Anglo-Hellenic League (1913), Serbian Society of Great Britain (1916)

világháború idején, amelynek döntő jelentősége lett Közép-Kelet-Európa 1918 utáni sorsára nézve.

Bibliográfia

Források

The National Archives – Public Records Office, London.

Papers of the Foreign Office, 1903-08

Cabinet Papers, 1905

The School of Slavic and East European Studies Archives – Arthur Evans Collection (EVA)

Parliamentary Debates – House of Commons, House of Lords 1903-1908

Destani, Bejtullah (ed): *Ethnic Minorities in the Balkan States*. Vol.2. 1888-1914. London 2003.

G. P. Gooch – H. Temperley (eds): *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*. Vol.5. London 1929.

Ilchev, Ivan (ed): *Balkanskiyat komitet v London (1903-1946)*. Sofia 2003.

Daily Mail 1903-1908

Manchester Guardian 1903-1908

The Nation 1906-1907

The Times 1903-1908

Monográfiák

Aarbakke, Vemund: *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia 1870-1913*. Boulder 2003.

Anderson, Matthew Smith: *The Eastern Question 1774-1923*. London 1991.

Anderson, Mosa: *Noel Buxton. A Life*. London 1952.

Balogh Ádám: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban (1897-1912)*. Szeged 2011.

Bérard, Victor: *Pro Macedonia*. Paris 1904.

Brailsford, Henry N.: *Macedonia. Its Races and their Future*. London 1906.

Buxton, Noel: *Europe and the Turk*. London 1907.

Buxton, Noel: *Travels and Reflections*. London 1929.

Chandler, Jo Ann: *The Balkan Committee: Activities and Influence on British Foreign Policy 1903 to 1908*. BA Thesis, Kalamazoo College Michigan 1967.

Crampton, R. J.: *A Short History of Modern Bulgaria*. Cambridge 1989.

Clayton, G. D.: *Britain and the Eastern Question*. London 1971.

Conwell-Evans, T. P.: *Foreign Policy from a Back Bench 1904-1918*. London 1932.

Dakin, Douglas: *The Greek Struggle in Macedonia*. Thessaloniki 1993.

De Bunsen, Victoria: *Charles Roden Buxton. A Memoir*. London 1948.

Destani, Bejtullah – Tomas, Jonas (eds): *Albania's Greatest Friend: Aubrey Herbert and the Making of Modern Albania. Diaries and Papers 1904-1923*. London 2011.

Drapac, Vesna: *Constructing Yugoslavia. A Transnational History*. London 2011.

Durham, Edith: *The Burden of the Balkans*. London 1905.

Goldsworthy, Vesna: *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*. London 2013.

Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. kötet. Budapest 1996.

Hacısalıhoğlu, Mehmet: *Die Jungtürken und die Mazedonische Frage (1890-1918)*. München 2003.

Heller, Joseph: *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*. London 1983.

Kinglake, Alexander W.: *Eothen*. London 1845.

Lange-Akhund, Nadine: *The Macedonian Question 1893-1908. From Western Sources*. Boulder 1998.

Markovich, Slobodan: *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903-1906*. Paris 2000.

Mazower, Mark: *Salonica. The City of Ghosts*. New York 2005.

Michail, Eugene: *The British and the Balkans. Forming Images of Foreign Lands 1900-1950*. London 2013.

Perry, Duncan: *The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893-1903*. Durham – London 1988.

Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőterén*. Budapest 1998.

Rodogno, Davide: *Against Massacre. Humanitarian Intervention in the Ottoman Empire 1815-1914*. Princeton 2011.

Shannon, R.: *Gladstone and the Bulgarian Agitation in 1876*. London 1963.

Sowards, Steven W.: *Austria's Policy of Macedonian Reform*. Boulder 1989.

Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford 2009.

Urquhart, David: *Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade*. London 1833.

Villari, Luigi (ed): *The Balkan Question*. New York 1905.

Wheatcroft, A.: *The Ottomans*. London 1993.

Wilkinson, H. R.: *Maps and Politics. The Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool 1951.

Wolf, Larry: *Inventing Eastern Europe*. Stanford 1994.

Tanulmányok

Çirakman, A.: From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Images of the Turks. *International Journal of Middle East Studies* 2001/1. 49-68.

Feroz, Ahmad: Great Britain's Relations with the Young Turks. *Middle Eastern Studies* 1966/4. 302-329.

Gürpınar, D.: The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-Century British Discourses: Visions of the Turks, 'Young' and 'Old'. *British Journal of Middle Eastern Studies* 2012/3. 347-372.

Hammond, Andrew: The Uses of Balkanism. Representation and Power in British Travel Writing 1850-1914. *The Slavonic and East European Review* 2004/3. 601-624.

Jelavich, Barbara: The British Traveller in the Balkans. The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces. *The Slavonic and East European Review* 33. 81. (1955) 396-413.

Kapronczay Péter: A nemzeti identitást befolyásoló tényezők Macedóniában. *Regio* 2002/2. 219-256.

Livianos, Dimitris: „Conquering the Souls”. Nationalism and Greek Guerilla Warfare in Ottoman Macedonia 1904-1908. *Byzantine and Modern Greek Studies*. 23. 1999. p. 195-221.

McCormick, R. B.: Noel Buxton, the Balkan Committee and Reform in Macedonia 1903-1914. In: Nicholas C. J. Pappas (ed): *Antiquity and Modernity. A Celebration of Europe History and Heritage in the Olympic Year 2004*. Athens 2004. 151-164.

Miliori, Margarita: Ambiguous Partisanship. Philhellenism, Turkophilia and Balkanology in XIXth century Britain. *Balkanologie* 2002/1-2. 127-153.

Mill, John Stuart: A nemzetiségről, a képviseleti kormányhozi viszonyában. *Regio* 2005/4. 3-9.

Nakos, K.: The Role of the Age of Antiquity in the First Years of the Young Modern Greek State (1830-1850). In: László Horváth (ed): *Investigatio Fontium*. Budapest 2014. 171-179.

Parker, C. J. W.: The Failure of Liberal Racialism. The Racial Ideas of E. A. Freeman. *The Historical Journal* 1981/4. 825-846.

Radovich, Francis A.: Britain's Macedonian Reform Policy 1903-1905. *The Historian* 43. (1981) p. 493-508.

Samardijev, Bojidar: On the Role of Public Opinion in Great Britain Regarding the Reforms in European Turkey and the Idea of Autonomy of Macedonia (1903-1908). *Études Balkaniques* 2002/2. p. 15-30.

Seres Attila: A 'Krusevói Köztársaság' megalakulásának és hatalmi szervezetének főbb történeti problémái. In: Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Budapest 2005. 144-162.

Symonds, Arthur: The Balkan Committee 1905-1913. In: *Memories of John Westlake*. London 1914.

Troebst, Stefan: Nacionalizmus, államalapítás, nemzetépítés. A macedónkérdés 1944-1992 között. *Regio* 1992/4. 39-60.

Vogel, Robert: Noel Buxton: The „Trouble-Maker” and his Papers. *Fontanus* 1990/3. 131-150.

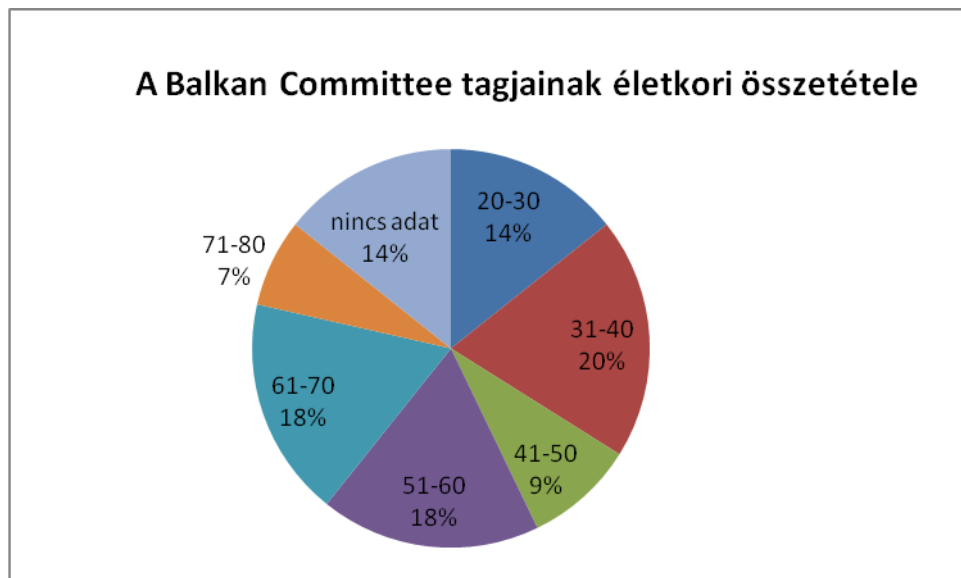
Wank, Solomon: Aehrenthal and the Sanjak of Novibazar Railway Project: A Reappraisal. *The Slavonic and East European Review* 42. June 1964. 353-369.

Mellékletek

Melléklet 1.

Melléklet 2.

Melléklet 3.

